

Michael Hardt ve Antonio Negri: Yeni Bir Egemenlik Biçimi Olarak İmparatorluk ve Siyasetin Öznelerinin Yeniden Kavramsallaştırılması

Mustafa Demirtaş

"İnsanlar neden kölelikleri için sanki kurtuluşlarıymış gibi canla başla savaşıyor?"

Gilles Deleuze ∞ Félix Guattari

ÖZET

Bu yazıda, küreselleşmiş bir dünyada genel bir iktidar teorisi oluşturmayı ve iktidara karşı siyasetin öznelerini yeniden kavramsallaştırmayı hedef alan Hardt ve Negri'nin İmparatorluk ve Çokluk kavramları ele alınacaktır. İlk, İmparatorluk kavramından hareketle, günümüzde etkinliğini yoğun bir şekilde hissettiren karma bir kuruluş yapısının egemenliği analiz edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra ise Çokluk kavramıyla bu karma egemen kuruluş yapısını yıkacak devrimci politik figürün kavramsallaştırılmasına girişilecektir. Bu her iki kavramsallaştırmanın, egemen iktidar yapısını anlamada ve bu iktidar yapısına karşı mücadele biçimlerini ortaya koymada devrimci özneye hem teorik anlamda hem de pratik anlamda nasıl yeni olanaklar kazandırdığı irdelenmeye çalışılacaktır. Son bölümde ise Hardt ve Negri'nin ileri sürdüğü bu kavramsallaştırmalardan hareketle, son dönemde açığa çıkan geniş toplumsal hareketler üzerine birtakım görüşler tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmparatorluk, Çokluk, Maddi olmayan emek, Toplumsal hareketler, Küreselleşme

Giriş

Hardt ve Negri, son dönemde yayınladıkları *İmparatorluk*, *Çokluk* ve *Ortak Zenginlik* kitaplarında, ulus-devletlerin egemenliklerinin krize girdiği küresel kapitalizm çağında yeni bir egemenlik biçiminin ve yeni bir devrimci politik figürün ortaya çıktığını ileri sürerler. Bu yeni egemenlik biçimi, karma bir kuruluş yapısına sahip olan, bir dışarısının mevcut olmadığı ve bir iktidar merkezinin bulunmadığı "İmparatorluk" kavramıyla tanımlanır. İmparatorluk

kavramı, Hardt ve Negri'nin belirttiği üzere, küreselleşmiş bir dünyada genel bir iktidar teorisinin oluşturulmasıdır. İktidarın doğasının yeniden tanımlanmasıdır.

Hardt ve Negri'nin, İmparatorluk kavramıyla tanımladıkları yeni küresel düzenin yapısını çözümlenmelerinin nedeni ise direnişin yeni biçimlerini keşfetmektir. Hardt ve Negri'ye göre, ulus-devletlerin artık giderek önemini yitirmeye başladığı ve emperyalizmin geçerliliğini kaybettiği bir çağda, eski geleneksel direniş biçimleri etkinliğini yitirmiştir. Hardt ve Negri'nin amacı ise küresel kapitalizm çağında direnişin/siyasetin yeni öznesini tanımlamak, onu politik bir özne olarak açığa çıkarmaktır. Onlara göre, küresel kapitalizm çağında direnişin yeni öznesi "Çokluk"tur. Çokluk her türlü farklılığı kapsayan, ancak bu farklılıkların tek bir özdeşliğe indirgenmediği toplumsal öznedir. Çokluk kavramı, Hardt ve Negri'nin teorisinde, İmparatorluğa karşı post-modern direnişin öznesi olarak ortaya konur.

Çokluk kavramı ayrıca günümüzde cereyan eden geniş toplumsal hareketlerle ilişki içerisinde düşünülmektedir. Bu toplumsal hareketler üzerinden bir "çokluk" okuması hem çokluk düşüncesinin kavramsal çerçevesini eleştirel bir şekilde değerlendirmede hem de açığa çıkan toplumsal hareketlerin pratiğini güçlendirmede önemli açılımlar sunmaktadır. Bugün, Hardt ve Negri'nin İmparatorluk ve çokluk kavramları küresel ve toplumsal bir dönüşümün gerçekleşme imkânını sorgulamak ve yeni direniş biçimlerini açıklamak için ele alınması gereken elzem kavramsal yaklaşımlardır.

İmparatorluk Kavramı Üzerine Düşünmek

Hardt ve Negri İmparatorluk kavramını, günümüz çağdaş küresel düzeni adlandırmak için kullanırlar. İmparatorluk aslında, küresel kapitalizmin 1970'lerde açığa çıkan mali krizine cevaben geliştirilen bir yönetim ve denetim stratejisidir. İmparatorluk kavramı küresel piyasa ve küresel üretim çevrimleriyle birlikte bir küresel düzeni, yeni bir yönetim mantığını ve yapısını, kısacası yeni bir egemenlik biçimini ifade eder. Hardt ve Negri'nin vurguladığı gibi bu yeni düzende, "egemenlik yeni bir biçim almış, tek bir hükmetme mantığı altında birleşmiş bir dizi ulusal ve ulus-üstü organdan oluşmuştur."¹

Bu yeni egemenlik biçiminin oluşmasına neden olan şey ise ulus-devletlerin egemenliğinin gerilemesi ve giderek ekonomik ve kültürel ilişkileri düzenlemekte gücünü kaybetmesidir. Bu nedenle iktidar sahiplerince yeni bir düzen arayışına girilmiştir. İmparatorluk, bu düzen arayışının somutlaşmasıdır. O halde, yapılması gereken ilk şey de bugün biçimlenmekte olan bu somutlaşmış düzenin kuruluşunu kavramak ve onu çözümlenmeye çalışmaktır.

¹ Michael Hardt, Antonio Negri, *İmparatorluk*, çeviri Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003), s. 18.

Yeni bir egemenlik düzeni üzerine kurulu olan İmparatorluk paradigmasını tanımlamaya çalışmak için öncelikle, bu paradigmanın bir takım temel özelliklerini dile getirmek gerekiyor. İmparatorluk kavramı, ilk olarak belirtmek gerekirse, bir iktidar merkezi yokluğu ile dikkati çeker, diğer bir ifadeyle, Hardt ve Negri, "bizim İmparatorluğumuzun Roma'sı yoktur"² görüşünü dile getirirler. Onlar için günümüzde en güçlü devlet olan A.B.D bile, her ne kadar İmparatorluğun içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olsa da³, İmparatorluğun merkezi değildir. Bugün ne A.B.D ne de başka bir ulus-devlet emperyalist projenin merkezini oluşturmaktadır.⁴ İmparatorluk kavramı açıkçası, "merkez" yerine, "yok-yer" in belirmesini önerir ve temelde sınırların yokluğuyla nitelenir:

İmparatorluk yönetiminin ucu bucağı yoktur. Demek ki, İmparatorluk kavramı her şeyden önce uzamsal bütünlüğü etkili bir biçimde kuşatan, daha doğrusu bütün "uygar" dünyaya hükmeden bir rejim demektir. Toprak temelli hiçbir sınır onun hükümlerlik alanını kısıtlamaz.⁵

İmparatorluk paradigmasının bir diğer özelliği ise onun iktidar merkezliğinin dışında, aynı zamanda bir karma kuruluş yapısına da sahip olmasıdır. İmparatorluktan söz ederken, Dünya Bankası gibi ulus-aşırı birimlerden, ulus-devletlere ve oradan yerel ve bölgesel sivil toplum kuruluşlarına kadar, farklı tipte yapılar ve örgütlerin oluşturduğu bir küresel kuruluş yapılanmasından söz etmekteyiz.⁶ Tabii İmparatorluğu bu şekilde pek çok farklı bileşenin bir bütünlüğü olarak tanımlamak, onu, ulus devlet hâkimiyetine nazaran daha belirsiz ve çoğul bir konuma da taşımaktadır. Ancak bunu belirtmek, İmparatorluğa karşı mücadele bağlamında bir belirsizliği ortaya koymak anlamına gelmemeli. İmparatorluğa karşı mücadele için emperyal hükümlerliğin belli yerleri ve biçimleri Hardt ve Negri tarafından açık bir şekilde belirtilmiştir. Bunlar, kısaca belirtmek gerekirse, A.B.D. hükümeti, G8, IMF, BM ve diğer birçok çokuluslu küresel piyasa ağına bağlı finans kurumlarıdır.

İmparatorluğun tasnif edilebileceği son özelliği ise artık bir "dışarı"nın olmamasıdır.⁷ İmparatorluk bir dışarıya ihtiyaç duymaksızın küresel kapitalizmin varlığını devam ettirebilmesini sağlayan bir iktidar yapılanmasıdır.

² Ibid., s.14.

³ Hardt ve Negri, A.B.D'yi İmparatorluk içerisinde ayrıcalıklı bir yere oturturlar. Hardt ve Negri, emperyal gücün üç kontrol aracı olan ve emperyal güç piramidinin katmanlarını gösteren bomba monarşik gücü, para aristokratik gücü ve iletişim demokratik gücü, A.B.D.'nin üç şehrinin elinde tutuyor gibi gördüğünü belirtirler. Washington (bomba), New York (para) ve Los Angeles (iletişim). Hardt, Negri, op.cit. dipnot 1, s.354.

⁴ Antonio Negri, Danilo Zolo, "İmparatorluk ve Çokluk: Küreselleşmenin Yeni Düzeni Üzerine Bir Diyalog", çeviri Sinem Özer, *Conatus* (Sayı 2, 2004), s. 81.

⁵ Hardt, Negri, op.cit. dipnot 1, s.20.

⁶ Ibid., s.14.

⁷ Ibid., s. 14.

Bu nedenle de, bir "emperyalist proje" yerine bir "emperyal proje" izleğidir.⁸ Bilindiğı üzere emperyalizm, Avrupalı ulus devletlerin egemenliklerini, toprak temelli bir iktidar merkeziyle [ulus devlet] kendi sınırları ötesine yaymasıydı. 1890'larda başlayan ulus merkezli bu emperyalist egemenlik anlayışı Hardt ve Negri'ye göre, Vietnam savaşı ile birlikte sona ermiştir:

Vietnam Savaşı emperyalist eğilimin son nefesi ve dolayısıyla yeni bir Anayasal rejime geçiş noktası olarak görülebilir. Avrupa tarzı emperyalizmin yolu artık bir daha açılmayacak biçimde kapanmıştı ve bundan sonra ABD hem geri dönmek hem de şanına yakışır bir emperyal yönetim için ileriye atılmak zorunda kalacaktı.⁹

Bu ileriye atılış, İmparatorluğun hayata geçirilme süreci anlamına geliyordu. İmparatorluk döneminde, ne ulus devletin merkezi bir egemenliğinden ne de toprağa dayalı bir yönetim aygıtından söz edilebileceğinden, Hardt ve Negri'nin küresel yapıları anlamakta kullanılacak yeni bir emperyal yönetim yaklaşımını vurgulamaları manidardır. Tabii emperyalist bir projeden, emperyal bir projeye geçildiğini vurgulamak, sömürü ilişkilerinin ortadan kalktığını belirtmek anlamına gelmez. Sömürü ilişkileri bu dönemde de yoğun bir şekilde etkinliğini sürdürmektedir.

İmparatorluk kavramı aslında bir açıdan da bu tarz bir yeni dönemselleştirme girişimini analiz etmeye çalışan Wallerstein'in dünya sistemleri analizi kavramıyla da benzerlik arz eder. Her ikisi de aynı şekilde pek çok karma kuruluş yapısının –devletler, devletlerarası güçler ve çokuluslu şirketler gibi.- oluşturduğu bir örgütlenme sistemini çözümlenmeye çalışır. Ancak ayrıldıkları nokta, Wallerstein'in bu sistemi çözümlerken merkez, çevre ve yarı çevre kavramlarını ortaya koymasındır.¹⁰ Hardt ve Negri de ise yalnızca İmparatorluk ve bu İmparatorluğun dışına çıkmaya çalışan çokluk söz konusudur.

İmparatorluk kavramının bir diğer özelliği ise post-modern döneme özgü bir kavramsallaştırma olarak açığa çıkmasıdır. Hardt ve Negri, İmparatorluğu, post-modern dönemle ilişkilendirir. Onlara göre, İmparatorluk, post-modern dönemin iktidar anlayışıdır. Bu noktanın önemli olduğunu vurgulamak gerekiyor, çünkü Hardt ve Negri burada çarpıcı bir modernite eleştirisi gerçekleştiriyor. Onlar, moderniteyi bir iktidar ilişkisi olarak tanımladıklarından, modernitenin tamamlanmamış bir proje olduğu anlayışına karşı çıkıyorlar ve moderniteyi realite de zaten vuku bulan bir dönemselleştirme olarak görüyorlar:

⁸ Ibid., ss. 18-20.

⁹ Ibid., s. 194.

¹⁰ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş*, çeviri Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy (İstanbul: Aram Yayınları, 2005) , ss. 26-37.

Eğer modernite, sırf barbarlık ve irrasyonallığa karşı bir güç olarak düşünülseydi, moderniteyi tamamlama çabası, daha önce tartıştığımız ve Jürgen Habermas ile diğer sosyal demokrat teorisyenler tarafından paylaşılan bir nosyon olarak, zorunlu olarak ilerlemeci bir süreç olarak görülebilirdi. Fakat moderniteyi bir iktidar ilişkisi olarak kavradığımızda, moderniteyi tamamlamak sadece ayının devamı, tahakkümün yeniden üretilmesidir. Daha fazla modernite veya daha tam bir modernite bizim sorunlarımıza bir yanıt değildir. Bilakis! Bunun yerine bir alternatifin ilk işaretleri için, anti-modernite güçlerini, yani modern tahakküme içkin direnişleri incelemeliyiz.¹¹

Burada şu noktanın altının çizilmesi gerekiyor: Hardt ve Negri'nin vurguladığı gibi moderniteden post-moderniteye geçiş, modern kurumların ya da modern toplumsal hayatın tümüyle bir değişimini ifade etmiyor. Sıfırdan bir değişim dünya tarihinde zaten hiçbir dönem mevcut olmamıştır. Post-modern süreçte, modern dönemdeki pek çok mekanizma ya da kurumsal yapılanma [ulus devlet, disiplinci tahakküm, maddi emek vs.] önemli ve işler bir konumdur, ancak bu süreçte çok daha farklı mekanizmalarda açığa çıkmakta ve giderek modern dönemdeki mekanizma ve kurumsal yapılanmalardan çok daha etkin bir konuma ulaşmaktadır. Örneğin, post-modernite süreci, emek üzerinden düşünüldüğünde¹² maddi emeğin dışında maddi olmayan bir emek üretiminin açığa çıktığı ve giderek bu süreçte daha önemli bir konuma geldiği görülmektedir. Ya da toplumsal alan bağlamında düşünülürse, disiplinci mekanizmalardan ziyade denetimci mekanizmaların çok daha geniş bir alanı çok daha etkin bir şekilde kontrol altına aldığı görülmektedir. Postmodernite süreci içerisinde kavranabilecek bu yeni mekanizmalar, özellikle emek süreci üzerinden ele alındığında, devrimci gücün ya da Hardt ve Negri'nin ifadesiyle belirtmek gerekirse, karşı-impatorluğun (çokluğun) itici gücünü de oluşturacaklardır.

Maddi Olmayan Emek

1970'lerde açığa çıkan yeni bir emperyal egemenlik biçimi ve bu egemenlik biçiminin gerçekleştiği post-modern dönemle birlikte üretim süreçlerinde de önemli dönüşümler yaşanmıştır. Negri'ye göre, post-modern dönem, sanayi emeğinin hegemonyasını yitirdiği bir döneme işaret etmektedir. Bu tarz bir emeğin hegemonyasının yerini artık "maddi olmayan" emek, yani maddi olmayan ürünler –bilgi, enformasyon, iletişim, dilsel ya da duygusal ilişkiler- üreten emek almıştır.¹³ Hardt'ın tanımladığı biçimiyle maddi olmayan emek "bir hizmet, bilgi veya iletişim gibi maddi olmayan bir meta üreten

¹¹ Michael Hardt, Antonio Negri, *Ortak Zenginlik*, çeviri Elfa-Barış Yıldırım (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), s. 83.

¹² Hardt ve Negri'nin post-modern süreci yoğun bir şekilde emek üzerinden okuması, bu düşünürleri diğer pek çok post-modern düşünürden ayrı bir konuma taşımaktadır.

¹³ Antonio Negri, *İmparatorluktaki Hareketler*, çeviri Kemal Atakay (İstanbul: Otonom Yayınları, 2005), s. 159.

emektir."¹⁴ Hizmet sektöründeki emek, entelektüel emek ve bilişsel emeğin hepsi maddi olmayan emeğe gönderme yapar.

Bugün en hızlı büyüyen mesleklerin merkezinde maddi olmayan emek vardır. Örneğin, satış elemanları, bilgisayar mühendisleri, öğretmenler ve sağlık çalışanları gibi çok geniş bir sektörler alanı bu emek türü içerisinde yer alır. Emeğin gücü giderek maddi olmayan bir güç olmakta ve emek kendini giderek daha çok entelektüel, duygulanımsal, ilişkisel ve dilsel kapasite olarak göstermektedir. Emeğe dair bu tarz yeni yönelimlerin açığa çıkması, ayrıca emek üzerinden gerçekleşen sömürünün yayılım koşullarını da genişletir. Örneğin, emeğin duygulanımsal yönü düşünüldüğünde, duygunun yaratılması ve manipüle edilmesi yoluyla¹⁵, maddi olmayan bir emek sömürüsünün gerçekleştiği görülmektedir.

Hardt ve Negri'nin maddi olmayan emeğe dair analizleri, emeğin öznelerini de çok daha geniş bir boyuta taşır. Emeği sadece fabrikada çalışan işçiye indirgemezler, emeği, toplumsalın alanına açarlar. Onlar için ev hanımlarının gerçekleştirdiği emek de maddi olmayan bir emek biçimidir.¹⁶ Bu nedenle, gerçekleştirilen üretimin sadece ekonomik değil daha geniş anlamda toplumsal üretim olarak anlaşılması gerekmektedir. Emeğin, maddi mallar değil de toplumsal ilişkiler, iletişim ağları ve yaşam biçimleri ürettiği anda, ekonomik üretim dosdoğru siyasal üretime, daha doğrusu bizzat toplumun üretimine de işaret eder.

Bugün ayrıca, maddi olmayan emeğin eğilim olarak egemen bir konum edinmekte olduğunu öne sürmek nicel anlamda maddi emeği üreten kesimin daha az olduğunu belirtmek anlamına gelmez. Bugün, sayısal olarak maddi emeği üreten kesim daha fazla olsa da nitel anlamda maddi olmayan emeğin hegemonik gücü çok daha etkin bir konumdadır:

İşçilerin büyük bir bölümünün bugün dünyada maddi olmayan ürünler ürettiğini söylemek istemiyoruz. Aksine, tarımdaki emek, yüzyıllar boyunca olduğu gibi, nicelik açısından baskın olmayı sürdürmektedir ve sanayideki emek küresel olarak ve sayısal olarak düşüşe geçmiş değildir. Maddi olmayan emek, küresel istihdamın küçük bir bölümünü oluşturur ve yeryüzünün hâkim bölgelerinden bazılarında yoğunluk kazanır. Daha çok şunu demek istiyoruz: Maddi olmayan emek, nitel açıdan egemen hale gelmiş ve kendi eğilimini başka emek biçimlerine ve toplumun kendisine kabul ettirmiştir.¹⁷

¹⁴ Michael Hardt "Affective Labor", *Boundary* (Cilt 26, Sayı 2, 1999), s. 94.

¹⁵ Duygulanımsal emek sömürüsüne örnek olarak uçuş görevlilerinin ve fast food çalışanlarının işlerinde karşımıza çıkan zorunlu güler yüzlü hizmet gösterilebilir.

¹⁶ Hardt, Negri, op.cit. dipnot 1, s. 305.

¹⁷ Negri, op.cit. dipnot 13, s. 160.

Maddi olmayan emeğin nitel açıdan hegemonik konumda olması, çalışma koşullarında da değişme eğilimi gösterir. Sanayideki çalışma koşulları düşünüldüğünde, işçiler yalnızca fabrikada geçirdikleri saatlerde üretiyorlardı. Buna karşılık üretimin amacı, bir problemin çözümü ya da bir fikrin veya bir ilişkinin yaratılması olduğunda, çalışma süresi yaşamın bütününe kapsayacak şekilde yayılma eğilimi gösterir. Bir fikir ya da bir imge, yalnızca ofiste değil, duş alırken ya da hayal görürken de yaratılabilir.¹⁸ Fikre ve imgeye dayalı böyle bir entelektüel üretimin salt fabrikaya sıkışmaktan ziyade, daha çok duygulanımsal¹⁹, ilişkisel ve entelektüel kapasite olarak toplumsal uzama yayılması, bu uzam içerisinde proletarya yerine tekilliklere dayalı bir toplumsal işçiden²⁰ söz edilmeye başlanması ve bu tarz bir üretimi gerçekleştiren tekil bireylerin hareketliliği ve ortaklığı da, sonuçta İmparatorluğu kesintiye uğratabilecek çokluğun zeminini oluşturacaktır.

İmparatorluğa Karşı Çokluk: Siyasetin Yeni Özneleri

Maddi olmayan emek zemininde yer alan tekilliklerin oluşturduğu ortak bütün olarak tanımlanabilecek olan çokluk, küresel düzeyde imparatorluğa karşı bir alternatif arayışının somutlaşmış tezahürüdür. Hardt ve Negri, İmparatorluğa ve küresel piyasasına karşı meydan okuma ve direnmenin ancak küresel düzeyde bir alternatif ortaya koyarak mümkün olacağına inanır. Onlara göre yapmamız gereken, "İmparatorluğun içinden geçip öteki tarafından çıkmaktır."²¹ Bu nedenle İmparatorluğa meydan okuyuş ancak küresel düşünerek ve küresel davranmakla mümkün olur. Bu ise İmparatorluğa karşı bir Karşı-İmparatorluk oluşturmaktır. Hardt ve Negri'de bu Karşı-İmparatorluğun tasarısı "çokluk" ile ifade edilerek açıklanır.

Hardt ve Negri'ye göre çokluk, tekilliklerin ortak paydası temelinde hareket eden aktif bir toplumsal özneyi anlatır. Çokluk, iç farkları olan çoğul bir toplumsal öznedir ve onun kuruluşu ve eylemi, özdeşliğe ya da birliğe değil, ortak paydaya dayanır.²² Çokluk, ortak olanın üretimi için bir araya gelen

¹⁸ Ibid., s. 162.

¹⁹ Duygulanımsal emeğin devrimci mücadelesi hususunda Hardt ve Negri şunu dile getirir: "Duygulanımsal ve düşünsel emek, çağrı merkezleri veya gıda hizmetleri gibi kimi en sıkı ve en ağır sömürü koşullarında bile, işbirliğini genellikle kapitalist komuta zincirinin dışında, özerk olarak üretir." Michael Hardt, Antonio Negri, *Ortak Zenginlik*, s.150. Ancak Emrah Göker'in yerinde bir tespitiyle aktardığı üzere, duygulanımsal emeğin devrimci mücadelesinden söz ederken Hardt ve Negri, bu emek sürecindeki sömürü ilişkilerinin ve duygulanımların manipüle edilmesi ve denetlenmesi amaçlı işveren baskısına direnişin nasıl açıklanması gerektiği hakkında bizlere aydınlatıcı fikirler sunmamaktadır. Emrah Göker, "Toni Negri: Ne Yardan, Ne Serden" *Birikim* (Sayı 197, 2005), s.108.

²⁰ Hardt ve Negri, maddi olmayan emeği üreten kesimi toplumsal işçi olarak tanımlar ve toplumsal işçiden söz ettiklerinde de, aktif bir tekillikten söz ederler, bkz. Antonio Negri, *Avrupa ve İmparatorluk*, çeviri Kemal Atakay (İstanbul: Otonom Yayınları, 2005), s.88.

²¹ Hardt, Negri, op.cit. dipnot 1, s.220

²² Michael Hardt, Antonio Negri, *Çokluk*, çeviri Barış Yıldırım (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), s.114. Hard ve Negri'ye göre ortak payda, ne cemaate ne de kamu gibi geleneksel mefhumlara göndermede bulunur; o, tekillikler arasındaki iletişime dayanır ve üretimdeki işbirliğine

tekilliklerin özgürlüğüne dayalı bir örgütlenme anlayışıdır. Burada, tekillik kelimesiyle Hardt ve Negri'nin kastetmek istediği şey farkları özdeşliğe indirgenemeyecek, farklılığı baki kalan bir toplumsal öznedir.²³ Zaten farklılığa dayalı bu tekillik düşüncesinden hareketle, çokluk kavramı halk kavramından da ayrılır; çünkü "halk" birdir ve üniter bir kavramsallaştırmayı yansıtır. Çoklukta aksine çoktur:

Çokluk asla bir tekilliğe ya da tek bir özdeşliğe indirgenemeyecek sayısız içsel farktan müteşekkildir: Kültür, ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet ve cinsellik farkları kadar farklı emek biçimlerini, farklı yaşam tarzlarını, farklı dünya görüşlerini, farklı arzuları da kapsar. Çokluk tüm bu tekil farkların çoğulluğudur.²⁴

Çokluk ayrıca temsiliyete dayanmayan, ona meydan okuyan bir kavramsallaştırmadır. Çokluğu oluşturan toplumsal tekil özneler kendi iradeleriyle eylemde bulunurlar. Onlar, inanılmaz bir özgürlük gücüne sahip olan etkin toplumsal aktörlerdir. Birliğe indirgenemez ve bir'in iktidarına boyun eğmezler. Kendilerini özgürce ifade eder ve diyalogları kanalıyla beraberce ortak anlatı yapıları yaratırlar. Bu nedenle temsiliyete dayanmayan gerçek demokrasiyi gerçekleştirebilecek biricik devrimci öznelerdir.

Çokluk, bunun yanı sıra, üretime koşulmuş ve özleri gereği üretken olan bir tekillikler bütünüdür. Hardt ve Negri'ye göre, bugün üretimin sadece ekonomik anlamda değil, daha geniş anlamda, toplumsal bir üretim olarak anlaşılması gerekiyor, yani sadece maddi malların değil iletişimin, ilişkilerin ve yaşam biçimlerinin de üretimi olarak. Böylelikle çokluk, potansiyel olarak, toplumsal üretime katılan tüm figürlerden oluşmaktadır.²⁵ Çoklukta bir araya gelen figürler de hayatın somut yerlerde büründüğü ayrı biçimleri temsil eden biyopolitik figürlerdir. Çokluk, yalnızca ekonomik bir kavram değil; biyopolitiğin biçimlerine dönüşmüş biyopolitik bir etkinliği dile getirir. "Biyopolitik üretim ne demektir? Her şeyden önce, biyo-iktidara direnmek demektir."²⁶

Direnme bağlamında çokluk kavramı, Hardt ve Negri'nin teorik yaklaşımında, İmparatorluğa karşı siyasetin öznelerinin yeniden kavramsallaştırılması olarak ortaya çıkar. Çokluk kavramı bir bakıma, Hardt ve Negri'nin, proletaryanın boşalttığı yere önerdikleri bir kavramdır. Onlar için çokluk, küresel demokrasi olanağının ilk kez açığa çıktığı bir zamanda, toplumsal üretimin merkezinde yer alarak, enformasyon ve iletişimin

dayanan toplumsal süreçler boyunca da ortaya çıkar. Michael Hardt, Antonio Negri, *Çokluk*, s.223.

²³ Ibid., s.114.

²⁴ Ibid., s.12.

²⁵ Ibid., s.13.

²⁶ Negri, op.cit. dipnot 13, s.69.

yaratılması yoluyla bu olanağı mümkün kılacak toplumsal öznedir. Çokluk devrimci öznenin yegâne gerçekliğidir.

İmparatorluk ve Çokluğa Dair Eleştirel Değerlendirmeler

İmparatorluk ve Çokluk kavramı üzerine yukarıda kısaca aktarılmaya çalışılan Hardt ve Negri'nin görüşleri, üzerinde tartışılması gereken birtakım önemli sorunların eleştirel bir değerlendirmesini gerekli kılmaktadır. Öncelikle, Hardt ve Negri'ye göre çokluk, İmparatorluğun ekonomik, siyasal ve kültürel yapılarının analizinden açığa çıkan bir realite olarak karşımıza çıkar. Çokluk, İmparatorluğun içinde barındırdığı bir Karşı-İmparatorluktur. Karşı-İmparatorluğu açığa çıkaracak bir güç olduğundan dolayı da Hardt ve Negri, İmparatorluğu ilerici bir aşama olarak hatta toplumsal gelişimin en ilerici aşaması olarak olumlar. Aslında, onların bu perspektifi tamamıyla Marksist bir çizgidedir. Marx'ın Hindistan'daki İngiliz emperyalizmini baskıcı olmasına rağmen özgürleştirici bulan diyalektiği ya da kapitalizmi feodal rejimin üretim biçimlerini ve üretim tarzını ortadan kaldırdığı için olumlaması gibi Hardt ve Negri'de yeni bir egemenlik biçimi olarak İmparatorluğu olumlarlar:

Biz tıpkı Marx'ın kapitalizmin kendinden önceki toplum biçimleri ve üretim tarzlarından daha iyi olduğunu vurguladığı anlamda İmparatorluğun daha iyi olduğunu iddia ediyoruz. Bugün biz İmparatorluğun modern iktidarın zalim rejimlerini ortadan kaldırdığını ve aynı zamanda özgürlük potansiyelini çoğalttığını görüyoruz.²⁷

İmparatorluğu ortadan kaldıracak ve özgürlük potansiyelini sağlayacak bir güç olarak çokluğu olumlamaları, Hardt ve Negri'nin ister istemez o potansiyeli açığa çıkaracak dönem olarak İmparatorluğu da ilerici bir aşama olarak olumlamaya yöneltmiştir. Ancak burada, İmparatorluk sürecinin her ne kadar çokluk düşünülerek olumlanması söz konusu olsa da İmparatorluğa böyle bir değer atfetmenin sakıncalı olduğunun vurgulanması gerekiyor. Bir durumu realitede açıklamakla o duruma olumlu bir değer atfetmek arasında önemli bir fark söz konusudur. Bu nedenle, Hardt ve Negri'nin, yeni dünya düzeni olarak İmparatorluğu tüm boyutlarıyla analiz etmelerinin dikkate değer bir yaklaşım olduğunu ancak bu analize olumlu bir değer sunmalarının da sakıncalı olduğunu belirtmek gerekiyor. İçerisinde yer aldığımız İmparatorluk süreci modern dönemde yer alan disiplinci kontrol mekanizmalarının dışında denetimci kontrol mekanizmalarını da barındırması, tam olarak bio-politik bir yaklaşımla insanların bios'unu [yaşam biçimini] kontrol altına alınması açısından olumlu ya da ilerici bir aşama olarak görülmemelidir. Bu tarz ilerici bir yaklaşım özünde evrimci bir yaklaşımdır ve İmparatorluğun üst bir dönem olduğunu ileri sürmektedir. İmparatorluğun üst/ilerici bir dönem olduğunu ileri sürmek ise ondan önceki dönemlerin daha alt/geride bir dönem olduğunu dile getirmek anlamına gelir ki bu da totalleştirici evrimci bir anlayışla birlikte hatalı

²⁷ Hardt, Negri, op.cit. 1, s.68.

bir tespiti olumlamaktır. Örneğin, günümüzde, Amazon yerlilerinin bizden çok daha alt bir hayatı yaşadıklarını ileri sürmek, tamamen kapitalist sömürü koşullarıyla çevrelenmiş bir toplumda çokta anlamlı bir iddia olmasa gerekiyor.²⁸ Ayrıca bu tarz bir anlayışın pek çok kapitalist ülkenin hatta Sovyetler Birliğinin de diğer ülkeleri işgal etmesinde, Marksist söylem açısından meşrulaştırıcı bir işlev de gördüğü unutulmamalıdır.

Hardt ve Negri'ye yöneltilebilecek ikinci eleştiri ise Karşı-İmparatorluk üzerinden bir sorunsallaştırmayı derinleştirememeleridir. Hardt ve Negri, İmparatorluğa karşı bir Karşı-İmparatorluğun ya da çokluğun kendisini nasıl oluşturacağı hususunda yeterli çözümlenmelere yönelmezler. Ancak bugünkü asıl sorun, aslında hareketler arasında nasıl bir yatay bağlantının kurularak Karşı-İmparatorluğun oluşturulabileceği sorundur. Chantal Mouffe'un da aktardığı üzere:

Temel sorunlardan biri, hareketin farklı bileşenleri arasında ne tür bir ilişki kurulacağıyla ilgilidir. Sıkça belirtildiği üzere, küreselleşme karşıtı hareket oldukça heterojen bir harekettir ve çeşitlilik, şüphesiz büyük bir güç kaynağı olsa da, aynı zamanda büyük sorunlara da yol açabilir. Hardt ve Negri farklı mücadelelerin siyasal eklemlenmeleri meselesine değinmezler.²⁹

Hardt ve Negri, hareketlerin yatay olarak siyasal eklemlenmelerinin nasıl olabileceğini düşünmek yerine her mücadelenin dikey olarak, doğrudan İmparatorluğun merkezine sığması gerektiğini vurgular:

Belki de mücadeleler arasındaki iletişimsizlik, gelişkin iletişim kanallarının yokluğu, bu mücadelelerin zayıflığından çok güçlülüğünün bir göstergesidir... Bu mücadeleler yatay olarak bağlantılı değildir, her mücadele dikey olarak, doğrudan İmparatorluğun virtüel merkezine sığar. Anlamlı olacaksa, her mücadele İmparatorluğun kalbine, kuvvetini aldığı yere saldırmalıdır.³⁰

Hardt ve Negri, mücadeleyi bu şekilde tanımladıklarında, en azından şu ana kadar bir Karşı-İmparatorluğun oluşturulamadığı görülmektedir. Bugün, dikey olarak İmparatorluğun kurumlarına saldırı ne kadar önemliyse yatay olarak Karşı-İmparatorluğun nasıl kurulabileceği konusuna eğilip bunun üzerinden deneyimlemelere girilmesinin de o kadar önemli olduğunun bir kez daha vurgulanması gerekiyor. Mücadele biçimi iki türlü gerçekleşmediği sürece etkinliğinin ve gücünün de azaldığı görülmektedir.

²⁸ Tabii böyle bir yaklaşım, geçmişte ya da günümüzde yaşayan, Batı'nın vokabüleriyle belirtmek gerekirse "ilkel" toplumlara yönelik bir ideali de yansıtmamalıdır. Anarşist literatürde bu tarz bir ideali gerçekleştirme arzusu için bkz. John Zerzan, *Gelecekteki İlkel*, çeviri Cem Atilla (İstanbul: Kaos Yayınları, 2000).

²⁹ Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine*, çeviri Mehmet Ratip (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 130.

³⁰ Hardt, Negri, op.cit. dipnot 1, s. 81-82.

Hardt ve Negri'ye yönelik olarak ileri sürülebilecek son eleştiri ise Holloway'ın de vurguladığı gibi, çokluğu oluşturan bireylerinin sanki saf öznenin mükemmelen vücuda getirilmiş bir hali oluşturmaları³¹ ve farklılığa dayalı tekil öznelere meydana gelen çokluğun, kendilerini ve toplumu dönüştürme güçlerine çok büyük bir değer atfedilerek mevcut realitenin birtakım yönlerinin görmezden gelinmesidir. Bu bağlamda, Hardt ve Negri'nin *Ortak Zenginlik* kitaplarında, çokluğu oluşturan tekil bireylerle kurumlar arasındaki ilişkinin vurgulanması önemlidir:

Geleneksel sosyolojik görüşe göre³² kurumlar bireyleri ve kimlikleri oluştururken, bizim kavrayışımızda tekillikler kurumları oluşturur ve bu nedenle kurumlar sürekli olarak akış halindedir.³³

Burada öncelikle, daha geniş bir sosyolojik perspektifin izlenmesi gerektiğini belirtmeliyiz. Birey/kurum ya da fail/yapı ikililiğinde bireylerin toplumu ya da kurumları dönüştürücü rolünün olmasına nazaran toplumun ya da kurumların da bireyleri önemli ölçüde manipüle edip dönüştürdüklerini belirtmek gerekiyor. Bu nedenle çoklukta, bu kurumsal yapılardaki pek çok güç ilişkisini yıkacak mevcut potansiyel söz konusu olmasına rağmen çokluğun, bu kurumsal yapılardan aktarılan pek çok güç ilişkisini de içselleştirdiği göz ardı edilmeden ilişkisel bir toplumsal analizin oluşturulması gerekmektedir. Bu yapılmadığı sürece, salt çokluğun idealleştirilmesi, mevcut kurumlara karşı direniş güçlerini kavramsallaştırmada gerçekliğin belli ölçüde göz ardı edilmesine yol açacaktır.

İmparatorluk ve çokluğa dair yukarıda kısaca aktarılmaya çalışılan eleştirel değerlendirmelerden sonra son kısımda, İmparatorluk ve çokluk bağlamında, günümüzde cereyan eden geniş kapsamlı toplumsal hareketler üzerine birtakım düşüncelerin tartışılmasına geçebiliriz.

Çokluğun "Dönüştürücü" Gücünü Toplumsal Hareketler Bağlamında Yeniden Düşünmek

Bugün dünyanın pek çok yerinde geniş kapsamlı toplumsal hareketlerin yaşandığı aşikârdır. Bir yanda Arap Baharının getirdiği devrimci heyecan öte yanda ise Yunanistan'daki ve Wall Street'deki işgal hareketleri. Elbette, bu hareketlerin geniş kapsamlı analizine girişilmesi bu metnin temel konusu değildir. Ancak bu hareketleri kısaca, Hardt ve Negri'nin çokluk kavramıyla ilişkilendirerek düşünmek, bugün çokluk kavramsallaştırmasını daha eleştirel bir konumda tartışmada bizlere farklı bakış açıları kazandırabilir. Öncelikle, yakın zamanda cereyan eden bu üç toplumsal harekete bakıldığında, pek çok

³¹ John Holloway, *Change the World Without Taking Power* (London:Pluto Press, 2010) s. 107.

³² Bu, tam olarak Hardt ve Negri'nin aktardığı geleneksel sosyolojik görüşten ziyade Durkheim'cı yaklaşımın izleğidir.

³³ Hardt, Negri, op.cit. dipnot 11, s. 350.

kişinin bu hareketlerin birbirlerini tetiklediklerini/öncelediklerini ileri sürdükleri görülmüştür. Hatta Arap Baharının, Wall Street'i İşgal Et hareketinin öncülü olduğu çok kez dillendirilmiştir. Ayrıca tüm bu hareketlerinde, benzer bir şekilde çokluğa dayalı hareketler olduğu belirtilmiştir. Örneğin, Hardt ve Negri bile, Arap Baharı üzerine kaleme aldıkları bir yazıda bu mücadelenin salt gerçek küresel demokrasiyi hedefleyen çokluğun gücüne dayalı [özellikle de devrimci gençlerin gücüne] bir mücadele olduğunu vurgulamışlardır:

İsyanların organizasyonu, Seattle'den Buenos Aires'e, Cenevre'ye, Kamboçya'ya ve Bolivya'ya, dünyanın diğer bölgelerinde on yıldan daha uzun bir süredir gördüğümüz tek bir lideri, merkezi olmayan yatay bir ağa andırmaktadır. Geleneksel muhalefet grupları bu ağa katılabilirler fakat onu yönlendiremezler... Arap gençlerinin isyanının, yalnızca güçler ayrılığını ve düzenli bir seçimi garanti altına alacak geleneksel bir liberal anayasayı amaçlamadığı çok açık, aksine, istekleri, çokluğun yeni ifade etme biçimlerine ve ihtiyaçlarına uygun bir demokrasi biçimi. Böylesi bir demokrasi, ilk olarak, hükümetlerin ve iktisadi elitlerin ayartmalarına devamlı tabi olan, tipik hâkim medya formlarının dışında, network ilişkilerinin ortak deneyimleri tarafından temsil edilecek bir ifade özgürlüğünün anayasal olarak tanınmasını içermelidir.³⁴

Öncelikle, yakın zamanda cereyan eden bu üç toplumsal hareketin birbirlerini tetiklemediğini/öncelemediğini vurgulayarak değerlendirmeye başlanabilir. Bu hareketlerin tümü kendi içlerinde ayrı ayrı önemli analizleri gerektiriyor. Her ne kadar, bu hareketlerin tümünde çokluğun araçları ve aktörleri önemli bir yer edinse de bu hareketlerin her biri çok farklı birleşenleri içlerinde barındırmaktadır. Örneğin, Hardt ve Negri'nin yukarıda vurguladığı gibi, Arap Baharında, salt çokluğun gücü, hareketi [en azından şu ana kadar] yönlendirmemiştir. Oradaki pek çok mezhepsel çatışmanın, pek çok iktidar mücadelesinin de hareketi yönlendirdiği bir süreç yaşanmıştır ve halen de bu devam etmektedir ve bazı Arap ülkelerinde hareketin amacı en iyi şekilde liberal bir demokrasi arzusuna evirilmiştir. Ya da Yunanistan'daki ve Wall Street'deki hareketler, Arap Baharı hareketine nazaran çok daha farklı bir boyuta yönelmişlerdir. Hareketler kendi içlerinde iyi analiz edilmediği sürece, onların gelecekteki özgürlük mücadelesine nasıl evirileceği sorusu da çözümlenmeden kalır.

Aslında hareketleri iyi bir şekilde analiz edememe, en azından yakın zamanda açığa çıkan bu üç toplumsal hareketi birbirleriyle özdeşleştirme ya da birbirlerini tetiklediklerini iddia etme, sanırım günümüzde gittikçe daha fazla açığa çıkan teoriyle/pratik arasındaki kopukluğa da işaret ediyor. Bugün, sosyal bilimler açısından düşünüldüğünde, pratik hayat, teorik yaşama nazaran çok

³⁴ Michael Hardt, Antonio Negri, "Arabs are democracy's new pioneers", *The Guardian*, 24 Şubat 2011.

daha hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Bir yanda, Yunanistan da güçlü bir şekilde ortaya çıkan mücadele dalgası görülmektedir, öte yanda ise yakın zamanda gittikçe yayılan Wall Street'i İşgal Et hareketi. Ya Arap Baharına ne denilebilir? Arap mücadelesinin bundan birkaç yıl öncesine kadar açığa çıkabileceğini ve bu boyutlara gelebileceğini kim söyleyebilirdi ki? Bu şekilde yoğun ve hızlı gelişen pratik mücadelelerde, en azından şimdilik bu pratiği açıklamaya yönelik teorik yaklaşımın çok daha geri bir planda kaldığı görülmektedir. Mevcut pratiğin vuku bulduğu yerden yani hareketin içerisinden teori kurulamadığı sürece, neredeyse günümüzde açığa çıkan pek çok toplumsal mücadele aynıleştirme/birbirinin izleyicisi olma eğilimine sokulmaktadır. Örneğin, birden açığa çıkan Arap mücadelesine bakıldığında, bu mücadelenin mekanizmaları iyi bir şekilde çözümlenmediğinden, hareket hızlı bir şekilde, diğer bazı toplumsal mücadelelerde de olduğu gibi bütünüyle çokluk kavramıyla ya da mücadeleyle tam da uygun olmayacak başka teorik kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır.³⁵

Son olarak, yukarıda değinilen bu üç toplumsal hareket bağlamında can alıcı sorunun da ortaya konması gerekiyor. Bu hareketler ortaya çıktıktan itibaren gücünü zamanla neden yitirmeye başlamıştır? Örneğin, Yunanistan'daki eylemler göz önüne alındığında, hareketin, gerçekten çok güçlü olduğu ve iktidar boşluğunun da mevcut olduğu bir dönemde, neden gücü gittikçe artmak yerine azalmıştır? Elbette, bunun pek çok nedeni sıralanabilir ve bu nedenler üzerine de uzun uzadıya durulması gerekmektedir. En azından burada, çoklukla bağlantılı olarak tek bir neden üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu hareketlerin belki de en zayıf yönlerinden biri, yıkıcılığı sağlayabilecek koşulları oluşturmalarına rağmen o yıkıcılığın içerisinden dönüştürücülüğün potansiyelini uzun süreli oluşturamamalarıdır. Hareketlerin, alternatif yaşam pratiklerini oluşturmada süreklilik sağlayamamalarıdır. Gerçekten de pratiğin yoğun bir şekilde vuku bulduğu, hareketlerin kendilerini etkin bir şekilde gösterebildiği kaos durumları yaratılabiliyorken o kausun içerisinden alternatif yaşam tarzlarını geliştirici, toplumsal yaşam pratiklerini ya da kurumlarını özgürleştirici alanların sürekliliği sağlanamamaktadır. Bugün çokluğun devrimci bir özneye dönüşmesi gerektiğinden söz ediliyorsa ve bunun günümüzdeki toplumsal mücadele açısından önemli olduğu vurgulanıyorsa, bu devrimci öznenin sürekliliğini sağlayacak, onun yarattığı mücadelelerin sadece bir ritüelden ibaret olmadığını gösterecek ve çokluğun özgürlükçü gücünü yansıtacak özgürlüğe ve demokrasiye dayalı pratik alanlar yaratmaya çalışmanın zaruri bir gereklilik olduğunun da vurgulanması önem taşımaktadır.³⁶

³⁵ Bu tarz bir eleştiri bugün Türkiye bağlamında da dile getirilebilir. "Tekel Direnişi" ortaya çıktığında, pek çok kişinin bu direnişin mekanizmalarını iyi bir şekilde çözümlenmeden, bu direnişi E.P. Thompson'ın 19. yüzyıl İngiliz İşçi Sınıfı çözümlemesini yardımı çağırarak açıklamaya giriştikleri unutulmamalıdır. Sonuçta, bu tarz açıklama girişimlerinin hareketin pratiğine de zarar verdiğini belirtmek gerekiyor.

³⁶ Aslında bu pratik alanlar yaratma meselesine verilebilecek en açık örneklerden birisi, Türkiye bağlamında düşünürsek, Özgür Üniversite girişimidir. İmparatorluğun kurumlarına karşı bu gibi pek çok oluşum hem Türkiye'de hem de yurtdışında gerçekleştirilmektedir. Ancak buradaki

Michael Hardt and Antonio Negri: Empire as a New Sovereignty Form and the Reconceptualization of the Subjects of Politics

Hardt and Negri argues that the emergence of a new form of sovereignty is emerging in the age of global capitalism in which the sovereignty of nation-states is in crisis. This new form of sovereignty is named with the concept of "Empire" which is defined with the structure of a mixed organization, lack of outside and which doesn't present center of a power. The concept of Empire, on the point of Hardt and Negri's allegation, aims to constitute a general theory of power in a global world. According to them, the concept of "Empire" has revealed itself as the new global form of sovereignty while at the same time the nation-states lost the control of economic, social and political influxes. The concept of Empire expresses a global order with its global market and its global production cycles, also a new management approach, shortly; a new form of sovereignty. In this study, firstly, it will be examined in detail how come this new form of sovereignty which Hardt and Negri realized and then the concept of "Empire" as a macro-political approach will be analyzed within different aspects.

Hardt and Negri's objective of the examination of the structure of global order which they described as "Empire" is about finding new ways of resistance. According to them, old traditional forms of resistance and political subject lost their effectiveness in an era when nation-states lost their importance and imperialism became invalid. Hardt and Negri's objective is to identify new subjects of resistance/politics and to expose it as a political subject. Therefore, in the second part, the building process of a political subject in association with labor relations in the process of empire will be examined. The debate of "immaterial" labor which was the hegemonic position in the postmodern era in which a new imperial form of sovereignty occurred, will be discussed. According to them, immaterial labor is a labor which products immaterial meta such as service, information or communication. The power of labor become increasingly an immaterial power and labor growingly shows itself as an intellectual, emotional, relational and linguistic capacity. The reason of Hardt and Negri's mentioning about the concept of multitude with reference to immaterial labor is related to a kind of form of labor as which spread on the social space as an affective, relational and intellectual capacity and the emergence of a kind of a social worker who based on singularities in this space. Because, the partnership and association of single individuals who

önemli nokta, bu oluşumların kendi içlerinde özgürlüğe ve demokrasiye dayalı bir yaratımı sağlayabilmeleri ve sürekliliklerini de gittikçe daha geniş alanlara yayabilmeleridir. Karşı-İmparatorluğa dayalı kurumların oluşturulmasının önemli olmasının dışında, bu kurumların kendi içlerinde de bir düşünümelliğin sürekli yaratılması gerekmektedir.

realize such a production will ultimately constitute the basis of multitude that will cut into Empire.

According to Hardt and Negri, the subject of postmodern resistance is "multitude" hereafter together with the hegemonic domination of immaterial labor. The multitude is a social subject who contain all types of differences such as culture, race, ethnicity, gender, different labor forms and different world view, but these differences are not to be reduced to a single identification. That is a social subject who has got internal differences and his constitution and action rely on common denominator, not on the identity or unity. The multitude is a concept of organization based on the freedom of singularities that come together for producing the associated. The concept of multitude, in the theory of Hardt and Negri, is the subject of postmodern resistance against Empire. For this reason, in the other part of the study, with reference to the concept of multitude, it will be examined how the subjects of politics are conceptualized by Hardt and Negri in today's world and then it will be tried to explain the new form of resistance in the postmodern society.

In another part of the study, it will be made a critical assessment of approaches presented by Hardt and Negri about the concepts of Empire and Multitude. As bringing the incorrect and ignored properties of these concepts into question, it will be discussed connections/disconnections between abstract conceptual approach and the existing concrete reality. The examination of abstract concepts related to concrete reality provides significant contributions both to the understanding of the global system in today's world in order to bring out more prolific criticisms about it and to the strengthening the conceptual basis which constitute this criticisms. Therefore, the studies of Hardt and Negri are discussed along with the concrete approaches.

From this point of view, in the last part, in the context of concept of Empire and multitude it will be discussed some thoughts on far-reaching social movements which occur today. The transformative power of the multitude will be tried to thought again in relation to social movements. It will be discussed what kind of relations are tried to be constituted between far-reaching social movements in our day and the concept of multitude.

Keywords: Empire, Multitude, Immaterial labor, Power, Postmodern

Mustafa DEMİRTAŞ

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Doktora Öğrencisidir.